

RUNNELI MÕISTED JA MÕISTATUSED

Hando Runnel. Väravahingede kriiksumist kuulnud ehk mõisteline sõnastik autori elu- ja loominguloo juurde. Tartu: Ilmamaa, 2008. 308 lk.

„Väravahingede kriiksumist kuulnud ehk mõisteline sõnastik autori elu- ja loominguloo juurde” on raamatuks arendatud variant sellest mõistelise sõnastiku artiklimahus algidust („proovist”), mis ilmus Hando Runnelil „omal jõul Jumala ja tema ustava sulase Toomas Havi abiga” 1998. aasta Loomingus (nr 11, lk 1700–1714).

Esmapilgul võiks kogumikku võrrelda Runneli „Mõõga ja peegliga”, kus on samuti kesksel kohal märksõnade üle mõtisklemine. „Väravahinged” ei ole siiski mitte ainult mahukam, vaid on ka mitmepalgelisem. Silmatorkavam erinevus Runneli varasemast esseistikast on vormilist laadi: raamat läheneb märksõnadele tähestikulises järjekorras. Niimoodi seob Runnel oma teose lisaks sõnastikule mingis mõttes ka aabitsa žanriga. Ilukirjanduslikust ja esseistlikust vaatenurgast on tegemist üsna erandliku nähtusega, kuigi paralleele võiks tõmmata näiteks Paavo Matsini „Aabitsaga” (2000) või isegi Paul-Eerik Rummo „Kogutud luulega” (2005), kus tekstid on samuti kokku seatud alfabeetilisest lähtepunktist. Matsinit ja Runnelit ei seo eriti miski, Rummot ja Runnelit küll. Seetõttu on niisugune põgus sarnasus kahe kogumiku vahel ometi märkimisväärne, olgugi tekkinud juhuslikult. Mõlema teose puhul on ju tegemist kokkuvõttega:

Rummo on kokku kogunud oma luule, Runnel aga vist iseenda.

„Väravahingedesse” on nimelt koondatud see, mida võiks nimetada Hando Runneli mõtte looks. „Eesti mõtteloo” sarja on Runnel ise oma „Väravahingedes” nimetanud isiksusekeskseks. Ta kirjutab: „Raamatulugu on inimese lugu. Sest inimene on raamatud loonud ja teinud. Oma mõttega, oma kätega. „Eesti mõttelugu” on isiksusekeskne; mõtlev isiksus, ajalooline isiksus – isiksus oma universaalsuses ja ainulisuses on, keda kogutakse raamatusse” (lk 49).

„Väravahingede kriiksumist kuulnud” on kahtlemata Runneli kui isiksuse keskne teos, olgugi et päris palju on juttu ka teistest (näiteks Masingust, Vahingust, Hindreyst, Kaplinskist, muidugi Adamsonist). Eelkõige on meie ees aga sõnakeskne Runnel, kes kehas tab üheaegselt lihaks saanud sõna (inimest, luuletajat) ja vaimu – olgu selleks siis aja- ja ajastuvaim, nagu ütleb järelsõnas Jan Kaus, või vaim millegi abstraktse, tabamatu kandjana. Runnel on palju kõnelnud sellest, et keel ja keelega loodav muster huvitab teda aina enam, et lõpuks taandub kogu olemine keelele, sõnale. „Sõna hoidmine on niisugune inimlik eriülesanne, sest seesama sõna hoiab jällegi inimest ennast inimesena. Seda teadsid preestrid ja luuletajad ennevanasti, nagu mõned neist veel nüüdki,” kirjutab Runnel märksõna „Sõna” all (lk 224). Ning ütleb, et igasugune raamat on „nende sõnade kodu, mis ulatavad puudutama meie inimliku olemise põhja” (lk 203). Järeli-

kult on valitud formaat – sõnastik, sõnaraamat – tundunud autorile kõige vahetuma viisina rääkida olemise süvakihtidest, teda köitvatest või painavatest nähtustest/inimestest, mis/kes on osa tema eksistentsitajust. Keel ise ja sõnade taga olevad maailmad või inimesed on Runnelis tekitanud „üksinduse murdumise”: „Kui sinu maailma kellegi hingekiir sisse jõuab, on see nagu uus ilm, uus ilmamaa” (lk 294). Teistest rääkides ütleb Runnel paratamatult enesege kohta: „Kõik inimesed on ju sellised, et kannavad enese teadmata ja tahtmata suuri ajaloootsesse, aga on samal ajal oma eluga täiesti üksinda” (lk 255).

Aga „sõnastik” on ka lihtsalt poeetiline kujund, sest paljud sõna- või mõisteseletused selles raamatus on midagi enam kui definitsioonid või aforismid. Palju on hoopis pikemaid esseid, peetud kõnesid või (ka juba varem avaldatud) artikleid. Võib-olla eriti tõmbavadki tähelepanu need kirjatükid, mis on Runneli esseistikakogumikes juba ilmunud ja nüüd korduksüüri vääriliseks arvatud. Näiteks „Luuletaja pühapäev”, „Isikukirjeldus”, „Kõne” või „Suled”. Teisalt torkavad silma märksõnad, mis esitatakse ilma ühegi lisakommentaaria, näiteks „Arutamise maagia”, „Moraalne hoiak”, „Muusika” või „Selgus”. Selline võte peab nähtavasti tekitama tunde, et sõnastik ei ole lõpetatud. Võib-olla suhtleb siin Runneli raamat lugejaga eriti intensiivselt, pakkudes talle võimaluse teos lõpule viia. Nende sõnade puhul on tegemist ehk pigem mõistatuste kui mõistetega.

Muidugi puudub raamatus sõnastikule omane objektiivsuse taotlus. Meie ees on teatav luuleline mediteeriv tundmus, mis avab end hetkede kaupa ja risti-rästi lugedes. Üks võimalik, kahtlemata küll äärmuslik viis olekski raamatut lugeda luuletusena. See mõte peitub kirjatükis „Luuletaja pühapäev”:

„Vahel on pealtnäha mehaaniline sõnade rittapanek ka nii luuleline tegevus, et täidab südame täielikult pühapäevatundega” (lk 136).

Väike võrdlus sugeneb Mati Undi argimütoloogiatega. Jan Kaus viitab sellele oma järelsõnas samuti: „Kõneldes ballaadist ilmneb Runneli hariduslikkus ja „Värvahingede kriiksumise” sarnanemine Mati Undi „Väikse argimütoloogiaga”, kuigi Runneli sõnastik on palju läbitöötatum, võiks lausa öelda, et läbikasvanum” (lk 299).

Runnel ja Unt ei ole kuigi sarnase käekirjaga autorid, seetõttu asuvad nende kokkupuutepunktid pigem kuskil metatasandil. Kahtlemata on üks sarnasusi mõlema autori erudeeritus ning teiseks lihtsameelsus. Toomas Liiv on Undi „Argimütoloogia sõnastiku” (1993) arvustuse pealkirjastanud „Naiivsus kui leksikon”.¹ Tõepoolest, kogu oma komplitseerituses võis Unt olla tahtlikult või tahtmatult ka äärmiselt lihtsamelne, lausa lapsik. Runnel oma sirgjoonelisuses ja n-ö vanamoodsate vaadetega võib samuti mõjuda lapsemeelse ja naiivsena (kuigi on komplitseeritum, kui pealtnäha paistab). Muidu on mõlemad sõnastikud aga üsna erinevad. Undi argimütoloogiatest kumab lihtsat mängurõõmu, ka teadmised on Undi jaoks omamoodi mäng, mis kokku ladudes pakuvad huvitavaid konstrueeringuid. Runneli mõttelõngad võivad aga olla küll väga poeetilised ning samuti mängulised, kuid nendes on alati ka konkreetset, need ei ole kunagi ainult teoreetilised abstraktsioonid. Undi eksistentsiaalne äng otsib tema mütoloogias väljapääsu, Runneli jaoks on sõnadel pigem rahustav, eksistentsi kinnitav ja loov roll. Nalja viskavad ja õpetussõnu jagavad need kaks autorit üsna erinevalt.

Kindlasti on Runnel ka poliitilisem kui Unt. Mõisterida *riik, rahvus, rah-*

¹ T. Liiv, Mati Unt: naiivsus kui leksikon. – Looming 1996, nr 10, lk 1431–1432.

vuslus on üks olulisem punane niidike, mis läbib paljusid Runneli tekste. Tema esseistika on nähtavasti alati olnud küllalt poliitilise alatooniga. See ei tähenda tingimata päevapoliitika üle polemiseerimist, vaid pigem ikka mingisugust filosoofilist laadi, eksistentsiaalset küsimust inimese kohast ja olemasolu viisidest/võimalustest maailmas üldisemalt. Poliitika taandub Runneli jaoks rahvusküsimuseks, see omakorda küsimuseks kultuuri olemusest ja jõuab lõpuks üksikisiku tasandile. „Niikaua, kui on kaitstud ja kestab üks „mina“, on minimaalsel moel kaitstud ka seda üksikut hõlmav „kultuur“,“ kirjutab Runnel 1991. aastal ilmunud „Isamaavajaduses“, ilmselt oma kõige poliitilisemas esseekogumikus (lk 24). Üksikisiku rolli rõhutab ta mujalgi. „Just see, mida suudab anda üksik inimene, on jäävam,“ võime lugeda „Värvahingedest“ märksõna alt „Vargamäe“. Poliitika on seega Runneli jaoks igal juhul üksikisiku küsimus ja inimene ühtlasi paratamatult poliitiline olend.

Üksikisiku tähtsus ja tähendus tuleb esile 2007. aastal antud intervjuus, kus Runnel ütleb: „Üle saja aasta tagasi hakkas väga raskes seisus olevat eesti rahvast natuke toetama Jakob Hurt sellega, et „kogume kokku rahvalaulud, mis on kunagi lauldud, mis hakkavad ununema – see on meie kapital ja väärtus; selle kaudu me tõestame ka oma ajaloos olemise suurust ja tegu, mida me oleme teinud“.² Runnel on jätkanud seda Hurda kogujamissiooni uutes oludes „Eesti mõtteloo“ sarja vaimse isana. Aga miniatuursena kordub sama mudel tema „Värvahingedes“. Sellesegi on kogutud rahvuslik moraali- ja kultuurikapital, nii nagu Runnel seda mõistab. See on rahvusliku olemasolu tõestus,

² T. Korsten, Hando Runnel: „Praegu on rumalate inimeste esiletükkimise aeg“. Intervjuu Hando Runneliga. – Põhjarannik 20.III 2007.

näiteks nende isikute kaudu, kellest Runnel oma raamatus kõneleb. Neid on erinevast ajast. Ühtedest on Runnelil rääkida isiklikke mälestusi (näiteks Lennart Merist või Paul-Eerik Rummost), teistest (Hendrik Adamsonist, Juhan Liivist või Kalju Lepikust) jälle seda, mis nende puhul hingelähedane ja kordumatu tundub. Niimoodi on tekkinud omalaadne „punane raamat“ (ongi punaste kaantega), kuhu on koondatud osake hääbumisohus või juba kadunud (aate)maailmast, mis vajab kaitset ja tähelepanu. Selle maailma (nende inimeste/sõnade) ühendamine ühtede raamatukaante vahele (*pro* värvate, sest Runnel võrdleb raamatukaasi värvatega) tähendab nende eraldamist üldisest kultuurimassist (või massikultuurist) ja tagab nende säilimise.

Ja veel üks aspekt. „Värvahingedes“ kohtame ohtrasti autori mälestusi ja meenutusi. Aivar Kull on tabavalt märkinud, et sõnastiku mälestuskatked võiksid eraldi võetuna moodustada Runneli memuaaride köite.³ Tundub kuidagi runnellik esitada oma mälestusi katketena, episoodidena. Runneli esseistikale on ju omane pigem lühivorm. Tema mõttekäigud/meenutused jätvad sageli hetkeseisundi jäädvustamise mulje: kargas midagi pähe, tekkis selline mõttekäik ja see tuli ruttu kirja panna, päästa ta kaduvusest. Muide, kaduvus ja muu ajaga seonduv Runneli raamatus on põhjalikumalt vaatluse alla võetud Jan Kausi järelsõnas „Avara elu hääled: Hando Runnel ja tema sõnavaramu“. Kaus peegeldab Runneli teosele olemuslikku väga tabavalt, järelsõna on raamatule lisaväärtus.

Kogumikus „Ei hõbedat, kulda...“ avaldatud artiklis „Üks maailm sisevaates“ kirjutab Runnel: „Nõnda ei tähenda üksiku luuletuse sünd – vahel isegi terve luuleaasta toodang – luule-

³ A. Kull, Hando Runnel tegi oma loomingu jalutuskäike ja inventuuri. – Postimees 24. XI 2008.

maailma automaatset laienemist; sagedamini tähendab see ainult olemasoleva tihenemist ja põimumist. On ühised elemendid ja nende vastastikune läbipõimumine” (lk 101).

Raamatut „Värvahingede kriiksumist kuulnud” ei saa samuti vaadata kui „üksiku” raamatu sündi, vaid eeskätt kui Runneli esseistika jätkuvat läbipõimumist, tihendatud substraati.

Aga võimalik, et selle iseenesest loomuliku asjakäigu taga on veel midagi.

Näiteks luuletaja uutmoodi püüe luua sõnade ja keelega see eriline, lummav suhe, mis oli kunagi, kui luuletamine ei olnud proosaline oskus (vt „Luuletaja pühapäev”), vaid mingi erilise väe tunnetamine ja valitsemine.

Ja üks sõnastikuasi veel. Milline etümoloogia saadab iseäraliku kõlaga nime Kresson? Ja miks sai temast just Runnel? Seda oleks huvitav teada.

MAARJA VAINO